

9. Попович Г. М. Інституалізація соціальної роботи в Україні. : [монографія] / Г. М. Попович. – Ужгород : Гражда, 2003. – 184 с.
10. Социальная работа: учебное пособие / [ред. В. И. Курбатов]. – Ростов н/Д. : Феникс, 2003. – 327 с.
11. Кантонистова Н. С. Социальная реабилитация дезадаптивных детей и подростков в специализированном учреждении / Н. С. Кантонистова, М. М. Плоткина. – М. : НИИ семьи, 1996. – 197 с.
12. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : учеб. пособие / [ред. П. Д. Павленко]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : «Дашков и К», 2006. – 596 с.
13. Холостова Е. И. Социальная работа : [учебное пособие] / Евдокия Ивановна Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2004. – 692 с.
14. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб.] / [І. Д. Зверева, О. Д. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
15. Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей [Електронний ресурс] // Закон України. – 2005. – № 26. – (Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>).

Стаття надійшла до редакції 9.11.2014

A. Shaihatdinov, B. Zolotukhin, G. Anikina

PERSON HOMELESS AS A FORM OF SOCIAL EXCLUSION

The paper deals with analysis of the notion «a persons without fixed place of living». It describes social disadaptation of a person under conditions of fundamental changes in social relations as well as a factor increasing homelessness.

Key words: homeless, social sphere, social work, social exception, social disadaptation, institute for social assistance.

УДК 316.74:378

І.В.Шапошникова

ФУНКЦІЇ ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті розглядаються функції освіти як соціального інституту. Звернено увагу на те, що за структурно-функціоналіського підходу соціальний інститут освіти розглядають як один із структурних елементів соціальної системи, що виконує разом з інститутами сім'ї, релігії, армії функцію відтворення соціального зразка. Висловлено думку, що за інституціональною теорією, соціальний інститут освіти характеризується чітким розподілом функцій, прав і обов'язків учасників соціальної взаємодії, зокрема викладачів, студентів, адміністрації вищого навчального закладу.

Автор зазначає, що за логікою структураліського конструктивізму П. Бурдьє, «педагогічна праця» відтворює об'єктивні структури (інститут освіти, зокрема), будучи при цьому продуктом цих структур за допомогою габітусу. Сам габітус є практикою, що породжує принципи, який відтворює об'єктивні структури. Тобто індивідуальні педагогічні й соціальні практики в системі освіти, що породжуються габітусами індивідів, відтворюють об'єктивні структури системи освіти. Названі функції соціального інституту освіти : функція навчання, забезпечення передачі культурного капіталу певної формації, функція

підтримки соціальної ієрархії, ідеологічна функція, функція відтворення і легітимації структури класових відмінностей.

Ключові слова: *освіта, соціальний інститут, функції, габітус, соціальна взаємодія.*

Система виховання і освіти виступає засобом, за допомогою якого суспільство постійно відтворює умови свого власного існування. На думку Е. Дюркгейма власне суспільство є «об'єктивною» освітою і реальністю особливого роду, що конструює тип людини, який «вихователь повинен відтворити» згідно зі своїми потребами. Однак сучасне «трудова суспільство» не готове до виконання таких функцій, адже оптимізація трудового процесу практично унеможливує витрати часу на будь-які поза виробничі дії (у тому числі дії щодо соціальної інтеграції та соціалізації нових суб'єктів). У такому разі відповідні завдання необхідно розв'язувати в межах іншого соціального інституту, який має для цього як час, так і можливості. Таким інститутом і є на сьогодні інститут вищої освіти.

Мета статті полягає у визначенні функцій освіти як соціального інституту.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання:

- описати підходи до розгляду інституту освіти в соціології;
- визначити функції освіти як соціального інституту.

За структурно-функціоналістського підходу соціальний інститут освіти розглядають як один із структурних елементів соціальної системи, що виконує разом з інститутами сім'ї, релігії, армії функцію відтворення соціального зразка. Виконання цієї функції орієнтоване на досягнення консенсусу, інтеграції та підтримки порядку в суспільстві.

За Т.Парсонсом: «На соціальному рівні інституціоналізовані ціннісні зразки виступають у вигляді «колективних уявлень», котрі визначають бажаний тип соціальної системи. Ці уявлення співвідносяться з концепціями типів соціальних систем, за допомогою яких індивіди орієнтуються за реалізації себе в якості членів суспільства. Отже, саме консенсус членів суспільства з приводу ціннісної орієнтації їх власного суспільства означає інституціоналізацію ціннісного зразка» [5, С. 21]. З огляду на це, в соціальному інституті освіти наявне певне протиріччя: індивід має відповідати консенсусу, досягнутому в межах іншого соціального інституту. Досягти виконання поставленого завдання можна, на наш погляд, лише через культурну єдність в межах обох інститутів. Т.Парсонс надавав перевагу в цьому контексті також і культурній легітимації нормативного порядку суспільства, яку він розглядав у якості найвищої позиції в ієрархії лояльностей. Першочергово вона діє через інституціоналізацію системи цінностей, деякі з яких стають частиною кожної конкретної норми, інтегрованої в легітимний порядок, що забезпечує збереження і рухливу рівновагу соціальної системи загалом.

Індивід, потрапляючи до вишу, входить до певної соціальної спільноти – студентство. У процесі такої інтеграції частково відбувається набуття ціннісно-нормативних диспозицій – процес габітуалізації. Однак це автоматично не означає, що студентство як соціальна група має певний набір ціннісних диспозицій – колективний габітус, сформований в умовах вищого навчального закладу, та має загальні уявлення, сприйняття і оцінювання. Беззаперечно, навчальний заклад контролює якість і кількість споживаних культурних благ і уподобання соціальної групи загалом, формує систему схем виробництва соціальних практик студентства. Однак нерівність вихідних позицій та відмінності в наявності окремих видів капіталів зумовлюють досить значну диференціацію. За таких умов приналежність до спільного соціального інституту (освіти) значною мірою забезпечує дотримання студентами наявних норм та (принаймні частково) поділ домінуювальних цінностей.

За інституціональною теорією, соціальний інститут освіти характеризується чітким розподілом функцій, прав і обов'язків учасників соціальної взаємодії, зокрема викладачів, студентів, адміністрації ВНЗ тощо. Окрім цього інституту освіти властивий розподіл праці,

професіоналізація виконання функцій, особливий тип регламентації, що забезпечується знеособленістю вимог до учасників взаємодії, а також виразний і раціонально обґрунтований характер механізмів регуляції. Наявність цих ознак гарантує соціальній взаємодії між індивідами регулярний, самовідтворювальний характер. При цьому інституціональна взаємодія є відлагодженим порядком повсякденного життя у сфері освіти як реальна практика соціального життя.

У системі сучасної вищої освіти, котру розглядають в якості соціального інституту, можна виділити всі вищезгадані ознаки і визначити виконувані нею основні функції. Відтворюючи логіку структурно-функціонального аналізу, функції інституту освіти може бути визначено за тими ж наслідками і реальною користю, яку ця взаємодія має для суспільства. Навчання і виховання як реальні функції (очікувані наслідки для суспільства загалом) інституту освіти полягають у навчанні загальним формам і принципам організації мислення, передачі успадкованих від минулого культурних цінностей, інтеграції молоді у світ професійних знань і навичок. Тобто вищий навчальний заклад тим самим виконує функцію створення стійких диспозицій, формує габітус студента.

Одночасно з цим у студентів формуються навички користування ознаками соціокультурної диференціації і існування в неоднорідному культурному середовищі. Таким чином, вторинна соціалізація студентів ВНЗ (віком від 18 до 24 років) характеризується використанням навичок навчання як засобу отримання соціально значущих результатів, у тому числі для більш ширшого освоєння культури. У цей період зміни в поведінці людини відбуваються за рахунок самостійного вибору нових знань і навичок для освоєння, а також за рахунок застосування до неї негативних санкцій з боку інституту вищої освіти. Когнітивна і виховна функції освіти сприяють успішному процесу вторинної соціалізації молоді, засвоєнню нею системи цінностей, норм, правил наявної культури і її використанню в професійній сфері (професійні норми і моделі поведінки).

За логікою структуралістського конструктивізму П. Бурдьє, «педагогічна праця» відтворює об'єктивні структури (інститут освіти, зокрема), будучи при цьому продуктом цих структур за допомогою габітусу. Сам габітус є практикою, що породжує принцип, який відтворює об'єктивні структури. Тобто індивідуальні педагогічні й соціальні практики в системі освіти, що породжуються габітусами індивідів, відтворюють об'єктивні структури системи освіти.

Система вищої освіти ефективна настільки, наскільки габітус, котрий нею формується, є стійким, тобто здатним «тривало породжувати практики, що відповідають принципам культурного розмаїття всесвіту у безлічі різноманітних полів» [1 — 3; 7]. Продуктивність вимірюється також мірою перенесеності сформованого габітусу — тобто здатністю породжувати практики, що відповідають принципам наявного свавілля в найбільшій кількості полів, і він є настільки повним — наскільки повно він відтворює в породжуваних ним практиках принципи культурного свавілля групи або класу. Тобто стійкість, витривалість і повнота габітусу, що формується системою освіти за допомогою педагогічної дії, фактично тісно взаємопов'язані [7]. У даному контексті на особливу увагу заслуговує розуміння П. Бурдьє категорії «культурне свавілля». У західних традиціях свободи і демократії П. Бурдьє мав на увазі неможливість регулювання та регламентації культурного процесу і взагалі культури з боку якого-небудь одного соціального інституту. Однак у випадку, якщо це відбувається, таку діяльність можна інтерпритувати як свавілля.

Класифікації функціоналу інтеграційних теорій П. Бурдьє присвячено низку робіт, зокрема класифікація пропонується російською дослідницею Н. Таїровою [6]. Не вважаючи запропоновану Н. Таїровою класифікацію вичерпною, ми пропонуємо варіант її розвитку, адаптований до соціального інституту освіти в контексті забезпечення трудової соціалізації.

Таким чином, до функцій соціального інституту освіти як певної соціальної системи ми пропонуємо віднести:

1. Функцію інтелектуальної й логічної інтеграції шляхом навчання формам вираження, загальним принципам організації мислення (функція навчання).

«Педагогічна праця як тривала праця щодо навіювання, що формує стійкий і витривалий габітус, тобто праця, що прищеплює безлічі легітимних адресатів систему схем сприйняття, мислення, оцінювання і дії (частково або повністю ідентичних), — робить свій внесок у створення і відтворення інтелектуальної і моральної інтеграції групи або класу, від імені якого він здійснюється», - зазначав Бурдьє [4; С. 49].

Інтеграція групи ґрунтується на тотожності (повній або частковій) габітусів, створених педагогічною працею. Єдність і інтегративна функція практик або думок, які є феноменально різними і навіть суперечать одна одній, сформовані одним габітусом. Один габітус може породжувати як одну практику, так і її протилежність, коли в його основі лежить логіка дисиміляції [4, С. 49-50].

Погляд на світ і його конструювання залежать від певної позиції індивіда в соціальному просторі. В умовах ВНЗ студентська молодь посідає відносно однакову позицію в соціальному просторі в період навчання. За цього вхідні та вихідні позиції (до і після навчання у ВНЗ) можуть суттєво відрізнитися. Однак за період навчання у ВНЗ у студентському середовищі відбувається відносно вирівнювання (виникає однорідність сприйняття) соціального світу, що забезпечується діяльністю інституту вищої освіти. Ефективність педагогічної праці щодо виробництва інтелектуальної і моральної інтеграції полягає у відсутності зовнішнього примусу (наприклад, фізичної дії), тобто «педагогічна праця» впливає і після свого припинення (на відміну від фізичної).

2. Забезпечення передачі культурного капіталу певної формації з метою забезпечення панування переважального культурного свавілля (що ставить певний культурний кластер в домінуючу позицію). У цій функції частково забезпечується збереження і передача успадкованого від минулого культури (навчання культурі, примноження та збереження культури,).

У даному випадку під системою освіти розуміють інститут відтворення легітимної культури, яка сама і визначає легітимний спосіб навіювання і нав'язування культури. Педагогічна дія повинна не лише передавати зміст, але і затверджувати цінність цього змісту. Незважаючи на те, що система освіти вступає у взаємодію з іншими елементами системи, вона має своє власне життя, у якому зберігає ознаки своєї старої структури, захищає себе від впливу ззовні, спираючись на своє минуле, тобто має певну долю консерватизму і традиційності.

3. Функція підтримки соціальної ієрархії.

Система освіти через панівну культуру по суті забезпечує вплив з метою «самолегітимізації». Ключовим щодо цього виступає той факт, що «педагогічна праця» має настільки меншу специфічну продуктивність і тривалість, наскільки нижче на соціальних сходинках знаходяться групи або класи, на які спрямовано «педагогічну дію». Тобто в усіх випадках головним механізмом, що змушує визнати панівну культуру в якості легітимної і, відповідно, нелегітимність культурного свавілля підпорядкованих груп або класів, слугує виключення, яке набуває особливої символічності, коли набирає вигляду самовиключення [4, С. 54]. Відповідна ієрархія зберігається і в умовах виробничого процесу, де в якості такого механізму виступає більша престижність навчального закладу тощо.

При цьому забезпечення функціонування сучасного суспільства є неможливим без культурного розвитку нижчих за сходами груп чи класів, які власне забезпечують суспільне відтворення через задоволення їх культурних потреб певними культурними симулякрами. Подібна ситуація спостерігається і в контексті забезпечення доступу

представників нижніх класів до культурних норм. Ринок матеріальної і символічної продукції (починаючи з дипломів про вищу освіту) стає монополією панівних класів: відбувається легітимація спадкоємності соціальних привілеїв, поєднуючи можливість успадкування власності одночасно із заслугами досягнення певних суспільних висот (отримання престижної освіти, роботи тощо).

4. Ідеологічна функція освіти частково взаємопов'язана із попередніми функціями, одночасно виступаючи і їх узагальненням. За її реалізації система освіти об'єктивно, за допомогою приховування об'єктивної істини свого функціонування, намагається дати ідеологічне виправдання порядку, що забезпечується її функціонуванням [4, С. 216].

Похідними від функції соціальної ієрархії (третя функція із запропонованого переліку) можна вважати функції, пов'язані із легітимацією класової структури та відтворенням соціального порядку. Однак, на відміну від Н.Таїрової, ми не розглядаємо зазначені функції як однопорядкові попередні.

5. Функцію відтворення і легітимації структури класових відмінностей обумовлено тим, що «педагогічна праця», яка здійснюється системою освіти в певній соціальній формації, завжди «...виконує функцію підтримання порядку, тобто відтворення структури силових відносин між групами або класами» [4, С. 54]. Виконання цієї функції можливе через ефективне виконання попередньої, пов'язаної із визнанням легітимності панівної культури. Разом із процесом визнання легітимності панівної культури «педагогічну працю» через навіювання або виключення «нав'язує визнання нелегітимності їх власного культурного свавілля» [4, С. 53].

Функцію відтворення соціального порядку, на нашу думку, також нерозривно пов'язано із функцією підтримання соціальної ієрархії. Підтвердженням цієї тези є думка П.Бурдьє, згідно з якою: «У будь-якій інституціональній системі освіти специфічні характеристики її структури і функціонування пов'язано з тим, що їй необхідно створювати і відтворювати властивими системі освіти засобами інституціональні умови, існування і збереження яких потрібно як для виконання її власної функції навчання, так і для виконання функції відтворення культурного свавілля, яке сама "система освіти" не виробляє (культурне відтворення), але відтворення якого служить відтворенню стосунків між групами або класами (соціальне відтворення)» [4, С. 65]. Інакше кажучи, система освіти виступає свого роду ретранслятором суспільних цінностей, на яких базується сталість соціального інституту. Фактично соціальний порядок полягатиме в забезпеченні сталого функціонування соціального інституту суспільства.

Таким чином, необхідним убачається теоретичний аналіз можливості «усереднювального» впливу інституту освіти на габітус окремих суб'єктів, що є представниками різних соціальних класів. З урахуванням того, що система освіти здатна створювати інституціональні умови формування габітусу, вона одночасно має забезпечувати «невпізнання» цього впливу. Таке завдання може бути досягнуто шляхом відповідності двом основним умовам.

По-перше, система освіти має формувати максимально однорідний і стійкий габітус у максимально можливій кількості легітимних адресатів (у даному випадку студентів ВНЗ).

По-друге, даний габітус має максимально відповідати культурним нормам (культурному свавіллю), у межах яких він конструюється.

Таким чином, описавши підходи до розгляду інституту освіти в соціології та визначивши функції освіти як соціального інституту, доходимо висновку, що фактично вищий навчальний заклад для виконання своїх безпосередніх функцій в соціальній системі повинен формувати *однорідний габітус, одночасно він має відповідати суспільним завданням та забезпечувати підтримання загальної системи культури.*

Список використаної літератури

1. Бурдьє П. Начала: Лекции и беседы: «Социальное пространство и символическая власть» / Бурдьє П. – М.: Socio-Logos, 1993. – 300 с.
2. Бурдьє П. Практический смысл; [отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко] / [пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.Д. Шматко] / П. Бурдьє. – СПб.: Алетейя, 2001. – 562 с.
3. Бурдьє П. Структура, габитус, практика / П. Бурдьє // Журнал социологии и социальной антропологии: [Научный журнал]. – 1998. – Том 1. – № 2. – С. 44–59.
4. Бурдьє П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / Пьер Бурдьє, Жан-Клод Пассрон; [пер. Н.А. Шматко]; Моск. Высш. шк. социал. и экон. наук. – М.: Просвещение. – 2007. – 267 с.
5. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; Науч. ред. пер. М. С. Ковалева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 269 с.
6. Таирова Н.Р. Практики конструирования стилей жизни студентов в провинциальных вузах России : автореф. дис. ... канд.социолог.наук: 22.00.06 / Н. Р. Таирова; Юж. федер. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2009. – 23 с.
7. Bourdieu P. The Education System and the Economy: Titles and Jobs / P. Bourdieu // French Sociology: Rupture and Renewal since 1968. - N.Y.,1981. – P. 42.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2014

I.V.Shaposhnykova**THE FUNCTIONS OF EDUCATION AS A SOCIAL INSTITUTION**

In the article the function of education as a social institution. Attention is paid to the fact that the structural approach funktionaliskoho social institution of education is considered as one of the structural elements of the social system that performs together with the institutions of family, religion, the military function of social reproduction model. Suggested that for institutional theory, social institution of education is characterized by a clear division of functions, rights and obligations of participants of social interaction, including teachers, students, administration of higher education.

The author notes that the logic strukturaliskoho constructivism Bourdieu, "educational work" reflects the objective structures (Institute of Education, among others), being a product of these structures using habit. Sam habit is a practice that generates principle that plays objective structure. That individual educational and social practices in education, caused by habit individuals reproduce objective structure of the education system. The above features of a social institution of education: learning function, including transferring certain cultural capital structure, function to support the social hierarchy, ideological function, the function of reproduction and legitimation structures of class differences.

Keywords: *education, social institution functions habitus, social interaction.*